

INSTITUTIONAL IQTISODIYOTNING RIVOJLANISH XUSUSIYATLARI

Usmonov Murodjon Dustmurot o‘g‘li,*SamISI Raqamli iqtisodiyot kafedrası assistant-stajori***Djuraboyeva Durdona Baxtiyor qizi,***Samarqand iqtisodiyot va servis instituti talabasi*d76161531@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada institutsional iqtisodiyotning rivojlanish xususiyatlari va kelib chiqish tarixi haqida ma’lumot keltirilgan. Shuningdek, bu fan rivojiga hissa qo‘shgan olimlar va ularning nazariyalari keng tarzda yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar: neoinstitutsionalizm, neoklassik, induktiv, institutsionalizm, bozor modeli, kapitalist.

Abstract. This article provides information about the development characteristics and history of the institutional economy. Also, the scientists who contributed to the development of this science and their theories are widely covered.

Key words: neoinstitutionalism, neoclassical, inductive, institutionalism, market model, capitalist.

Аннотация. В данной статье представлена информация об особенностях развития и истории институциональной экономики. Также широко освещены учёные, внесшие вклад в развитие этой науки и их теории.

Ключевые слова: неoinституционализм, неоклассика, индуктивность, институционализм, рыночная модель, капиталист.

Ma’lumki, iqtisodiyotning tobora rivojlanishi yangicha iqtisodiy nazariyalar va ta’limotlarning yuzaga kelishiga sabab bo’lmoqda. Institutsional iqtisodiyot sohasining rivojlanishiga ham undan oldingi sohalaridagi ba’zi bir kamchiliklar va xató nazariyalar sabab bo’ldi. Quyida institutsional iqtisodiyot sohasining rivojlanish tarixi haqida ko‘rib chiqamiz.

Ilmiy iqtisodiy nazariyalar shakllanishi XVII asrda Yevropada dastlab V.Petti, Buagilber, keyinroq esa, A.Smit va D.Rikardolarning klassik iqtisodiy ta’limotlari bilan tavsiflanadi. XIX asrning yetmishinchi yillariga kelib, klassik nazariyaning K.Menger, M.Jevons, L.Valras va boshqa tadqiqotchilarning faoliyati zahiridagi marjinal yondashuv bilan kengayishi neoklassik nazariya sifatida A.Marshallning “Iqtisodiyot prinsiplari” asarida o‘z ifodasini topdi. A.Marshallning qarashlari J.B.Klark izlanishlarida takomillashdi. Bozor iqtisodiyoti munosabatlarining jadal rivojlanishi barobarida iqtisodiy tadqiqotlar ko‘lami

yanada kengaydi va chuqurlashdi. Bu bilan hozirgi zamon iqtisodiy ta'limotlarining yirik yo'nalishlari shakllandi. Bozor iqtisodiyoti munosabatlarining jadal rivojlanishi barobarida iqtisodiy tadqiqotlar ko'lami yanada kengaydi va chuqurlashdi. Bu bilan hozirgi zamon iqtisodiy ta'limotlarining yirik yo'nalishlari shakllandi. Institutsionalizmning nazariy yo'nalish sifatida shakllanishi bevosita klassik va neoklassik nazariyalar bilan bog'liq. Binobarin, neoklassika tamoyillaridagi cheklovlarini hisobga olgan holda, bozor modelini tuzishga yo'naltirilgan nazariya – institutsionalizm hisoblanadi. Ushbu nazariyaning tadqiqot markazida institutlar – insonlar tomonidan barpo etiladigan va o'zaro hamkorlikni tarkiblovchi siyosiy, iqtisodiy hamda ijtimoiy me'yorlar va qoidalar turadi. Institutsional nazariya qoidalari neoklassik yondashuvga nisbatan yangi nazariya bo'lib, bozor munosabatlarini tahlil qilishning yangi sohasidir. Institutsionalizm bugungi kunda iqtisodiyot fanining eng tez rivojlanib borayotgan yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Bu ko'proq neoInstitutsional iqtisodiy nazariyaga yoki yanada kengroq qilib aytadigan bo'lsak, neoInstitutsional nazariyaga yoki neoInstitutsionalizmga taalluqli. Shu bilan birga turli iqtisodiy maktablarga mansub bir qator iqtisodchilar institutsional tizimlarni tahlil qilish bilan shug'ullanib, o'z tadqiqotlarida institutsional yondashuvdan bevosita yoki bilvosita foydalanishgan. Institutsional nazariyaning ko'p sonli masalalarini yorituvchi adabiyotlarda Institutsionalizm turli yo'nalishlarining metodologik xususiyatlari to'g'risidagi fikr-mulohazalarga katta ahamiyat berilgan. Institutsional iqtisodiyot rivojlanishidagi keyingi davr neoinstitutsional hamda yangi institutsional bosqichlaridan iborat. Neoklassik nazariyaning asosiy tamoyillari ikki qismdan iborat. Asosiy tamoyillarning birinchi qismini klassikaning "eski" tamoyillari, ikkinchi qismni esa, neoklassikaning "yangi" tamoyillari tashkil etadi. "Eski" tamoyillar "qat'iy negiz" bo'lsa, "yangi" tamoyillar neoklassikaning «himoya qobig'i»ni tashkil etadi. Bosqichlarning nomlanishidagi o'xshashlikka qaramay, institutlar tahlilida prinsipial jihatdan turli kontseptsiyalar mavjud. Eski institutsionalizm bilan neoinstitutsionalizmda ko'plab umumiyliklar mavjud – bu institutlarni tadqiq etish, shuningdek ijtimoiy iqtisodiy hodisalarni o'rganishga nisbatan evolyutsion yondashuvning ayrim jihatlarini tahlil qilishdir. «Eski» institutsionalizm nazariyasining mohiyatini yanada to'liqroq ko'rib chiqish uchun ushbu ilmiy yo'nalishning ko'zga ko'ringan vakillari hisoblangan T.Veblen, K.Polani va J.K.Gelbrejt qarashlariga murojaat etish mumkin. Mashinali ishlab chiqarishning paydo bo'lishini tahlil qilishda kapitalist bilan yollanma ishchi o'rtasidagi munosabatlar tizimi mehnat taqsimoti qabul qiladigan quyidagi tashkiliy shakllar orqali ularning o'zaro ta'siriga e'tibor qaratildi: tabiiy mehnat taqsimoti → kooperatsiya → manufaktura va mutlaq qo'shimcha qiymatni shakllantirish → xususiy ishchining paydo bo'lishi → mashinalarning paydo bo'lishi → fabrika → nisbiy qo'shimcha qiymatni shakllantirish.

Va nihoyat, “eski” institutsionalizm namoyondasi J.K.Gelbreyt tahlilini axborot va axborot almashuvining ishtirokchilar oʻrtasida taqsimlanishi masalalaridan boshlaydi. Uning asosiy fikri – hozirgi bozorda hech kim toʻliq axborotga ega emas. Har bir shaxsning bilimlari ixtisoslashgan boʻlib, xususi ahamiyatga ega, axborot toʻliqligiga faqat ushbu toʻliq boʻlmagan bilimlarni birlashtiruvchi tashkilot doirasida erishish mumkin, deb taʼkidlaydi. Bunda hokimiyat alohida shaxsdan guruhga birlashgan, individuallikka ega boʻlgan tashkilotlar qoʻliga oʻtadi. Soʻngra bu tashkilot individlarning xatti-harakatiga koʻrsatadigan taʼsirni tahlil qilib, individlar tavsiflarini institutsional muhit funksiyasi sifatida koʻrib chiqadi. Masalan, uning taʼkidlashicha, isteʼmol talabining oʻsishi isteʼmolchilarning oʻz ichki tuygʻulari yuqori boʻlishidan emas, balki ularni ishonitirish uchun reklamadan faol foydalanuvchi korporatsiyalar manfaatlarining oʻsishidan kelib chiqadi. Umuman olganda ushbu ikkita yondashuv kesishuv nuqtalariga ega emas. Rossiyalik olim R.Nuryeyevning fikriga koʻra, —eski institutsionalizm bilan neoInstitutsionalizm oʻrtasida, kamida, uchta asosiy farq mavjud:

1) Agar eski institutsionalistlar zamonaviy iqtisodiy nazariya muammolarini jamiyatdagi boshqa fanlar usullari bilan oʻrganishga intilgan holda huquq va siyosatdan iqtisodiyot tomon borishsa, neoInstitutsionalistlar bunga toʻgʻridan-toʻgʻri qarama-qarshi yoʻldan borishadi, yaʼni ular oʻz tahlilida neoklassik iqtisodiy nazariya vositalariga tayanadi, zamonaviy mikroiqtisodiy usullarni qoʻllagan holda siyosiy va huquqiy muammolarni oʻrganadi.

2) Eski institutsionalizm asosan induktiv usulga asoslanib, alohida holatlardan umumlashtirishga tomon intildi, buning natijasida, qator iqtisodchilarning fikriga koʻra, umumiy institutsional nazariya yuzaga kelmadi; neoInstitutsionalizm deduktiv yoʻldan borib, neoklassik iqtisodiy nazariyaning umumiy tamoyillaridan ijtimoiy hayotning muayyan hodisalarini izohlashga intilmoqda.

3) Eski institutsionalizm radikal iqtisodiy tafakkur oqimi sifatida asosiy eʼtiborni insonlar manfaatlarini himoyalovchi jamoalar (asosan, kasaba uyushmalari va hukumat) xatti-harakatiga qaratdi; nyeoinstitutsionalizm qaysi jamoa aʼzosi boʻlish uning uchun foydali ekanligini oʻz manfaatlariga amal qilgan holda hal etuvchi mustaqil individga eʼtibor qaratadi.

4) Eski institutsionalizm metodologik xolizmdan foydalanadi, uni umumiy tarzda quyidagicha taʼriflash mumkin; institutlar birlamchi, individlar ikkilamchi. Ushbu holat neoInstitutsional nazariyaga asos qilib olindi.

Shuni alohida taʼkidlash lozimki, yangi Institutsional maktab, nyeoinstitutsional nazariya va yangi Institutsional iqtisodiyot – bularning barchasi bitta narsa emas. Yangi maktab, R.Nuryeyevning fikricha, oʻz asoslariga koʻra bir-biridan farq qiluvchi ikkita soʻnggi

yo‘nalish: neoInstitutsionalizm uchun neoklassik nazariya va yangi Institutsional iqtisodiyot uchun eski Institutsionalizm yo‘nalishlariga asos bo‘lib xizmat qildi.

Institutsional o‘zgarishlar jarayonida boshqaruv mexanizmlari takomillashtirilib borildi. Iqtisodiyot tarmoqlari va sohalarini boshqarish borasida esa ularning xususiyatlariga mos keladigan, xo‘jalik yurituvchi subyektlarga iqtisodiy erkinlik berishga yordamlashadigan, tashabbuskorlik va tadbirkorlikning rivojlanishini rag‘batlantiradigan tashkiliy-huquqiy shakllar vujudga keldi. Tarkibiy o‘zgarishlarni amalga oshirish jarayonida ishlab chiqarishni markazlashtirilgan tartibda rejalashtirish va tashkil etishdan boshqarishning iqtisodiy mexanizmlariga o‘tish masalasiga jiddiy e‘tibor qaratildi. Boshqaruv sohasidagi o‘zgarishlar natijasida ko‘plab boshqaruv organlari bo‘g‘inlarining vazifasi o‘zgardi, ba‘zi o‘zini oqlamagan boshqaruv organlari tugatildi va yangi organlar tuzildi. Institutsional o‘zgarishlar jarayonida boshqaruv mexanizmlari takomillashtirilib borildi. Iqtisodiyot tarmoqlari va sohalarini boshqarish borasida esa ularning xususiyatlariga mos keladigan, xo‘jalik yurituvchi subyektlarga iqtisodiy erkinlik berishga yordamlashadigan, tashabbuskorlik va tadbirkorlikning rivojlanishini rag‘batlantiradigan tashkiliy-huquqiy shakllar vujudga keldi. Hozirgi zamon iqtisodiy ta’limotlarini o‘rganishning keng tarqalgan yondashuvlariga ko‘ra, ular uchta yo‘nalish: neoklassika, institutsionalizm va keynschilikdan iborat. Biroq, mamlakatimizda mazkur yo‘nalishlar – ayniqsa, institutsionalizm yo‘nalishi sohasidagi ilmiy –nazariy, o‘quv-uslubiy jabhalar yaxlit bayon etilgan adabiyotlarni yetarli deb bo‘lmaydi. Institutsionalizmning nazariy yo‘nalish sifatida shakllanishi bevosita klassik va neoklassik nazariyalar bilan bog‘liq. Binobarin, neoklassika tamoyillaridagi yuqorida ko‘rsatilgan cheklovlarni hisobga olgan holda bozor modelini tuzishga yo‘naltirilgan nazariya – institutsionalizm hisoblanadi. Ushbu nazariyaning tadqiqot markazida institutlar – insonlar tomonidan barpo etiladigan va o‘zaro hamkorlikni tarkiblovchi siyosiy, iqtisodiy hamda ijtimoiy me‘yorlar va qoidalar turadi. Institutsional nazariya qoidalari neoklassik yondashuvga nisbatan yangi nazariya bo‘lib, bozor munosabatlari tahlilining yangi sohasidir.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, institutsional iqtisodiyot, iqtisodiy jarayonlarni yanada chuqurroq tushunishga yordam beradi va iqtisodiy rivojlanishni ta’minlashda muhim ahamiyatga ega. Bu fan, iqtisodiy institutlarning o‘zgarishi va rivojlanishini o‘rganish orqali iqtisodiy barqarorlik va samaradorlikni oshirishga qaratilgan yondashuvlarni ishlab chiqadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Institutsional iqtisodiyot: o‘quv qo‘llanma / B.B.Byerkinov; O‘zR oliy va o‘rta maxsus ta‘lim vazirligi, Toshkent davlat iqtisodiyot univversityeti, Institutsional va iqtisodiy tadqiqotlar markazi. – Toshkent, 2011. – 215 b.

2. M.I.Kutbitdinova Institutsional iqtisodiyot (Ma‘ruzalar matni) –DSQ Soliq akademiyasi, 2013 y.

3. Abulkasimov H.P., Ismailov A.R. Institutsional iqtisodiyot fanidan “Mamlakatni modernizatsiya qilish sharoitida institutsional islohotlar” mavzusini o‘rganish bo‘yicha uslubiy qo‘llanma

4. Abulkasimov H.P., Ismailov A.R. Institutsional iqtisodiyot fanidan “Mamlakatni modernizatsiya qilish sharoitida institutsional islohotlar” mavzusini o‘rganish bo‘yicha uslubiy qo‘llanma